

DISCURSOS DE GÈNERE EN LA POLÍTICA LEGISLATIVA: UN ESTUDI DE CAS

*GENDER DISCOURSES IN LEGISLATIVE POLITICS: A CASE STUDY***Marc Barbeta Viñas; María Jesús Izquierdo Benito****Universitat Autònoma de Barcelona; marc.barbeta@gmail.com**

Historia editorial

Recibido: 24/02/2012

Primera revisión: 07/02/2013

Aceptado: 15/02/2014

Paraules clau

Gènere

Estil de lideratge

Agenda política

Elit política

Resum

El present treball té com a propòsit fer una contribució empírica a l'anàlisi de la influència del gènere en les elits polítiques. Apliquem els models teòrics que defineixen la construcció dels gèneres com a posicions psíquiques i socials diferenciades generalment en funció del sexe a les activitats parlamentàries. I desenvolupem una anàlisi qualitativa que aborda el gènere en els debats parlamentaris. El material analitzat l'hem extret dels textos corresponents a les sessions de debat sobre la proposta de reforma de l'Estatut d'Autonomia de Catalunya, recollides als *Diaris de Sessions* dels dies 28 i 29 de setembre del 2005. Més enllà de la contribució a la perspectiva sociològica que suposa l'anàlisi realitzada, a partir dels resultats d'aquesta, emfatitzem en la necessitat de la incorporació de les dones en la vida política en tant la seva infrarepresentació corre en paral·lel a una orientació dels debats cap a la confrontació, l'objectivisme i l'universalisme característics del gènere masculí, i una escassa presència relativa de discursos centrats en la conciliació de posicions, i les necessitats de les persones, trets que caracteritzen el gènere femení.

Abstract

Keywords

Gender

Leadership style

Political agenda

Political elite

This work aims to make an empirical contribution to the analysis the influence of gender in the political elite. Applying the theoretical models that define the construction of gender as psychological and social positions generally differentiated according to the sex in parliamentary activities. It develops a qualitative analysis about gender in parliamentary debates. The material analyzed was the text of *Diaries de Sessions* from 28th and 29th September 2005 relating the debate sessions about the proposition of reform of the Statute of autonomy of Catalonia. Beyond the contribution to the sociological perspective that involves the analysis, based on the results of this, the work emphasized the need for inclusion of woman in the politics. Under-representation of woman runs in parallel to an orientation of debates towards the confrontation, the objectivism and the universalism, characteristic of the male gender, and low relative presence of speeches focusing on the reconciliation of positions and needs of individuals, traits that characterize the female gender.

Barbeta Viñas, Marc i Izquierdo Benito, María Jesús (2014). Discursos de gènere en la política legislativa: un estudi de cas. *Athenea Digital*, 14(1), 143-171. <http://dx.doi.org/10.5565/rev/athenead/v14n1.997>

Introducció: el marc social de la vida política

El context general on s'inscriuen les activitats polítiques i particularment les parlamentàries, es basa en la divisió del treball entre dones i homes que dona suport al sistema sexe-gènere. Aquest consisteix en l'estructuració social i psíquica que assigna posicions, formes de participació social i laboral, maneres d'actuació i organització del disseny, que és el motor de l'acció, en funció del sexe. La divisió sexual del treball, per la qual les dones són responsabilitzades de les activitats d'atenció a les persones i els homes de la provisió de mitjans de vida, produint i administrant la riquesa (Conell i

Messerschmidt, 2005; Izquierdo, 2008), potencia que l'esfera política sigui un àmbit masculinitzat en diversos sentits. D'una banda, els homes hi tenen una presència majoritària (Calvet, 1999; Coller i Santana, 2009), i de l'altre, el seu punt de vista és pres com l'universal, restant exclosa la perspectiva femenina, raó per la qual podem dir que la política té un biaix androcèntric. En tercer lloc, la desigualtat de les dones es manifesta en les condicions de treball de les institucions polítiques com ho fa en qualsevol entorn laboral. Finalment, també la manera de fer política resta marcada per estils i interessos masculins, més atents a la consecució d'objectius que a l'atenció de l'impacte de la vida política sobre el benestar de les persones, incloent la conciliació entre esferes de vida. Aquests elements, fan que les dones puguin veure l'esfera política com un terreny hostil i de difícil accés. Addicionalment, una limitació constatada del model polític basat en la *representació*, és que s'orienta a la defensa d'idees i programes, amb aspiració universalista, i no pas en la *presència* en la vida parlamentària dels col·lectius amb significació social (Phillips, 1999).¹

En el present treball s'analitza la influència del gènere en el cas dels debats parlamentaris celebrats en motiu de la proposta de proposició de llei orgànica per la qual s'estableix l'Estatut d'autonomia de Catalunya. Dos objectius, estretament vinculats entre ells, orienten l'anàlisi: des d'una perspectiva sociològica, es realitza una contribució empírica al debat sobre la influència del gènere a propòsit dels estils de lideratge polític i de la configuració dels continguts en el debat estatutari; des d'una perspectiva política, atenent als resultats que es presenten, s'emfatitza en la necessitat de la incorporació de les dones en la vida política com a primer pas per a la igualtat entre dones i homes en les diferents esferes de la vida.

Convé insistir en que l'interès específic pel gènere del present treball no s'ha d'interpretar com una desconsideració d'altres factors o variables que condicionen les actituds dels i les líders polítics. L'objectiu fonamental que aquí perseguim és el d'analitzar la influència particular i significativa que exerceixen les posicions de gènere en el context parlamentari. Una anàlisi entenem que pertinent, en la mesura que contrasta pel seu enfocament qualitatiu, amb investigacions recents d'orientació quantitativa, que relacionen la presència de dones en els parlaments autonòmics amb nivells menors de "consens" en l'activitat política (Coller i Santana, 2011).²

¹ Sobre la qüestió, pot veure's Mackay (2004) i Squires (1999).

² Relació que efectivament posaria en qüestió el plantejament final del present article, que hipotetitza una major presència de dones com a via per equilibrar la presència de posicions de gènere. Tot i això, convé precisar que no necessàriament els resultats de la recerca aquí presentada es contradiuen amb la de Coller i Santana (2011), doncs els enfocaments teòrics i metodològics difereixen notablement, el que dificulta la comparació de les respectives conclusions. Quan aquí es parla de gènere i significacions (qualitatives), en el citat article es parla de sexe (encara que dient-ne gènere) i nombre (quantitatiu) de votacions.

La primera part del treball s'adreça a presentar la discussió teòrico-empírica a partir de les aportacions realitzades per diverses autores sobre les qüestions que es plantegen analitzar. La segona part, s'adreça al treball d'anàlisi i interpretació de les dades.³

L'activitat de les dones en l'elit política: estils de lideratge i agenda política

Quan parlem de les dones en l'elit política ens referim a aquelles que formen part, d'acord amb Gaetano Mosca (1896/1984), d'aquesta minora de persones influents en la direcció de la cosa pública, a la que la majoria li lliura, de bon o mal grat, la direcció, i l'exercici de la qual suposa una influència més o menys directa sobre les decisions polítiques (Putnam, 1976). Amb aquesta definició considerem que les dones de l'elit política catalana la formen, polítiques professionals, legisladores, membres de l'executiu o líders de partits polítics.

Si bé algunes autores apuntaven que fins fa una anys eren pocs els estudis realitzats sobre les dones en les elits polítiques (García de León, 1994), més recentment s'ha evidenciat que aquestes han incrementat la seva presència, tant al principat de Catalunya com a l'Estat espanyol (Delgado i Jerez, 2008; Valiente, Morales i Morales, 2003; Verge, 2008). Diversos factors, sempre parcials, expliquen la tendència a l'augment de la presència de les dones en les posicions de poder. María Antonia García León (1994) subratlla la importància del discurs feminista, orientat a l'eliminació de l'anomenat "dèficit democràtic", i a la feminització de la pràctica política. Edurne Uriarte i Cristina Ruiz (1999), assenyalen diferents factors d'ordre econòmic, educatiu, de tradició religiosa,⁴ així com la influència dels partits i les característiques de determinats sistemes electorals. Tanmateix, existeix un ampli acord en la literatura sobre la persistència d'una desigualtat manifesta entre dones i homes en la presència en el poder polític.

Contextualitzant i emmarcant teòricament l'objecte d'estudi aquí proposat, recollim un dels elements plantejats per Dolors Comas d'Argemir (2006, p. 16), sobre la forma com les dones exerceixen l'activitat política des de la seva condició de dones, abordant la qüestió específica de com actuen les dones quan arriben a les posicions del

³ Aquest treball forma part d'una investigació més amplia de la que n'ha sorgit l'informe: Izquierdo, M. J., Barbeta, M., Cuchuu, M., Darbellay, A. (2010) *Diagnosi comparativa de la situació de dones i homes al Parlament de Catalunya i proposta d'acció*. (inèdit).

⁴ Sovint s'ha considerat la influència del catolicisme com un factor d'alentiment de la incorporació de les dones en les elits polítiques. Però s'ha observat que territoris de tradició catòlica com l'Estat espanyol i Àustria, compten amb més presència de dones entre les elits polítiques que no pas Gran Bretanya o els Estats Units, amb forta tradició protestant.

poder polític institucional, a partir de dos aspectes centrals: l'interrogant sobre si existeixen tipus de lideratge diferenciats, un de femení i un de masculí; i sobre l'existència d'una agenda política pròpia per part de les dones, és a dir, la presa de decisions i/o una perspectiva diferenciada dels homes.

Sobre la primera qüestió sembla no existir un acord general entre les autores i autors. Michael Genovese (1997), en el seu estudi sobre diverses líders mundials, conclou que és difícil parlar de diferències clares, el que existeix són contextos o situacions diferents que requereixen solucions diferents, on l'èxit en el lideratge dependria de la flexibilitat i capacitat d'adaptació dels i les líders, independentment del sexe d'aquests o aquestes. Altres estudis defensen que es produeix una neutralització de les diferències entre homes i dones degut a la uniformització que suposa la socialització política, amb efectes per a tothom (Duch, 2005).

En contraposició a aquests arguments, Raquel Pastor (2002) assenyala l'existència de diferents estils de lideratge entre homes i dones en l'exercici de les funcions parlamentàries, on els homes es caracteritzen per una actitud dominant, assertiva i competitiva, i les dones tendeixen a basar-se en les relacions (veure Pastor, 2011). En línia similar, les investigacions d'Helen Astin i Carole Leland (1991), així com les de Laura Liswood (1995), es refereixen als lideratges d'homes i dones com a completament diferenciats. Consideren que els homes tenen un "lideratge dur", que posa l'accent sobre les jerarquies, la dominació i l'ordre, mentre que les dones utilitzen un "lideratge suau" amb el predomini de la cooperació, la influència i l'autoritat. En aquesta mateixa línia s'expressen els testimonis i treballs recollits per Edurne Uriarte i Arantxa Elizondo (1997), quan parlen de la necessitat de les dones líders de ser acceptades, d'afirmar-se, de ser més sinceres, posar més èmfasi en les relacions interpersonals, en la participació, o mostrar més capacitat d'empatia, donant menys rellevància a les jerarquies. Tanmateix, això no significa que sempre i de forma natural els homes siguin més afirmatius, competitius, amb capacitat d'iniciativa, i les dones privilegiïn les relacions i l'empatia amb els altres. Com assenyala María Jesús Izquierdo (1998), homes i dones senten i tenen fonamentalment les mateixes qualitats, el que canvia, amb el sistema de gènere present en una societat sexista, són els àmbits i les circumstàncies en les que aquestes apareixen, i cap a on es dirigeixen. Així, si parlem del lideratge polític, la referència és la d'un àmbit social públic, de domini i participació fonamentalment masculina, on els homes tendeixen a desenvolupar les característiques esmentades, perquè es tracta d'un terreny que defineixen socialment com a propi, i on són valorades determinades qualitats.

D'aquesta manera, si acceptem l'existència de certes diferències en els estils de lideratge entre homes i dones, aquestes poden explicar-se a través de diferències

psicosocials de les posicions estereotípiques d'ambdós que estableix Izquierdo (1998): per una banda, la posició femenina que es caracteritza per la passivitat en la conducta a l'hora d'aconseguir les coses, o més aviat per recórrer als altres per a aconseguir-les, i el narcisisme en l'orientació afectiva dels desigs, el que es tradueix en necessitat de reconeixement; i per altra, la masculina, amb una conducta activa i una orientació del desig cap a objectes externs que en la pràctica es tradueix en una necessitat de possessió. La conducta activa seria la que utilitza les pròpies forces i capacitats per a aconseguir les coses, o actua d'acord amb les demandes dels altres, mentre que la conducta passiva es basa en l'espera de que les coses passin, o en aconseguir que altres les facin. Quan als desigs, la persona narcisista orienta l'amor cap a sí mateixa i desitja ser estimada pels altres, el que fa que sempre estigui subjecte a la seva aprovació. En canvi, la persona que pren els altres com a objecte d'amor, no es juga la pròpia identitat en la persecució d'aquest objectiu, sent així una persona més autònoma, encara que el no aconseguir l'objecte desitjat pot tenir efectes sobre la seva autoestima (Izquierdo, 1998). Acceptant que les circumstàncies socials accentuen la passivitat en les dones i el fet que aquestes esdevinguin objecte de desig d'un altre (posició femenina), i l'activitat als homes i el fet que aquests utilitzin les seves pròpies forces per a la realització dels seus desigs (posició masculina), podem establir una hipòtesi interpretativa pel que fa l'anàlisi de les diferències en els estils de lideratge entre homes i dones. La consideració d'aquesta hipòtesi aporta un fonament explicatiu que vincula les qualitats dels diferents estils de lideratge, amb unes posicions psíquiques i socials bàsiques que configuren els patrons de gènere, i que com hem assenyalat, poden resultar útils per a la comprensió i interpretació de les diferències entre estils de lideratge.

Tanmateix, convé interrogar-se com poden analitzar-se aquelles evidències que indiquen l'existència de certes similituds d'estils de lideratge entre homes i dones. El marc de les posicions psíquiques en un context sexista, que relaciona les dones amb la posició femenina, i els homes amb la masculina, ens condueix a formular una hipòtesi general que defineix la situació paradoxal en que les dones de l'elit política se situarien més pròximes a la posició masculina. Bons exemples són els esmentats per Comas d'Argemir (2006) que considera Condolezza Rice (ex secretària d'Estat de la Casa Blanca) i Margaret Thatcher (ex primera ministra de Gran Bretanya), dones que han adoptat patrons masculins en l'exercici del poder. Altres autores mantenen una posició argumental similar. García de León (1994) s'ha referit al procés de canvi social de les dones, especialment visible en les dones de les elits, com un procés "d'aculturació", on un individu o grup adquireix les característiques culturals de l'altre a través de la interacció, però amb una relació de domini d'un sobre l'altre: el que pateix l'aculturació. Des d'aquest punt de vista, l'autora considera que les dones de l'elit

política estan subjectes a un procés d'aculturació, a partir del qual s'han adaptat, no sense tensions i conflictes, al model cultural dominant, el masculí, deixant endarrere el model tradicional femení, exemplificat en el seu extrem en l'arquetip de la senyora dedicada a les tasques de la llar. Les conseqüències d'aquest procés per a la temàtica dels estils de lideratge, són la pèrdua del monopoli per part dels homes, de determinades característiques psicosocials tradicionalment associades només a aquests, que han donat lloc a la proliferació de figures —segons García de León— com les *superwomen*, que exemplificaria l'estil o cultura masculina adoptat per una dona.⁵ A partir d'aquest procés d'aculturació poden caracteritzar-se les formes d'actuar de les dones del poder, així com interpretar-se les similituds en els estils de lideratge entre homes i dones.

La segona qüestió planteja un interrogant sobre l'existència d'agendes polítiques diferenciades entre homes i dones. Si en el cas anterior de les diferències en els estils, es tractava de diferències entre les dones i els homes en les formes de fer política, el seu lideratge, i els fonaments que les orienten, el cas de l'agenda política es refereix, més aviat, a les diferències de contingut entre homes i dones en les seves pràctiques polítiques. Sobre aquesta problemàtica però, sembla que tampoc existeix un acord ampli, ni sobre les interpretacions de cada una de les argumentacions. Uriarte i Elizondo (1997) consideren que les diferències fonamentals es produeixen, no tant en funció del sexe, sinó dels partits polítics i llurs ideologies. És de la mateixa opinió Duch (2005), que a més considera que el "síndrome del feminisme latent" suposa un impediment per a les dones (diputades) pel que fa l'explicitació de les seves reivindicacions. Contràriament, Pippa Norris (1997), que es recolza en investigacions realitzades en contextos polítics com el nord-americà i l'escandinau, afirma l'existència d'una agenda política específica de dones. Similarment, Joni Lovenduski (2005) constata l'existència de diferències entre homes i dones, a Gran Bretanya i a Suècia, en temes com la igualtat. En aquesta línia, Raquel Pastor (2002) caracteritza dues agendas polítiques diferents per a homes i dones. La d'aquestes últimes, centraria l'atenció en els aspectes relacionats amb l'àmbit de l'atenció a les persones, com la família, la salut, el benestar, polítiques d'acció positiva de gènere o adreçades a les minories. En canvi, l'agenda dels homes se centraria en els temes de l'àmbit productiu com el mercat de treball, política fiscal, infraestructures, comunicació o defensa. Aquestes diferències de gènere es farien especialment visibles pel que fa a l'activitat parlamentària, en els discursos, les preguntes o la presentació de mocions. Així mateix, aquestes diferències podrien estendre's a les comissions parlamentàries, com a espais

⁵ Cabria pensar en la figura de Sarah Palin, del Partit Republicà dels Estats Units d'Amèrica, a partir de la qual s'ha popularitzat l'expressió de *hockey mom*, que condensa els elements masculins del lideratge "dur", amb una assumpció reivindicada del triple paper de mare, esposa, i política de primera línia.

per a la materialització de les agendes “pròpies”, o a les conselleries o ministeris ocupats per dones (Duch, 2005; Verge, 2008).

Tot i la falta d’acord, podem suposar que l’ingrés de dones als parlaments ha suposat la incorporació a la discussió política de determinats aspectes relacionats amb la discriminació de les dones, la protecció, la infància o l’avortament (Lovenduski, 1997). No és clar, però, com es produeix la introducció de determinats continguts per part de les dones. Per tal de donar resposta a aquesta qüestió, algunes autores han aplicat la teoria de la “massa crítica” en l’explicació de la generació d’una agenda política pròpia de les dones. D’acord amb aquesta teoria, el comportament polític dels grups depèn del context estructural. Per tant, quan un grup és minoritari en un context social, els seus membres desenvolupen estratègies adaptatives, seguint les normes i regles del grup dominant. En canvi, quan el grup minoritari adquireixi certa grandària, les relacions entre els grups canvien: el grup abans minoritari, ara podrà afirmar-se, transformant les normes i valors dominants. Des d’aquesta perspectiva, Drude Dahlerup (1988) sosté que en els parlaments que es caracteritzen per tenir la presència majoritària d’homes (grups homogenis, dominació total, o grups esbiaixats, per sota del 15 per cent de dones) les dones, minoritàries, tendeixen a desenvolupar agendes polítiques de caràcter adaptatiu, molt similars a les dels homes. En aquest cas, per a ascendir i guanyar quotes de poder o incidir en l’agenda política dominant, les dones han d’adoptar i posar en pràctica les normes i regles marcades pels homes. Però quan les dones es troben en situació d’equilibri amb els homes (proporció de 60/40), aquestes tendeixen a diferenciar-se dels homes en l’orientació de la pràctica política.

Tot i les evidències presentades per l’autora, com diu Alessandra Bocchetti (1995), “un cuerpo de mujer, no garantiza un pensamiento de mujer” (p. 166), per la qual cosa, a més de la quantitat és necessari un factor qualitatiu —per exemple, consciència feminista— per tal d’incidir en les agendes polítiques dominants (Tremblay i Pelletier, 2000). Aquesta diferència qualitativa resta implícita a la teoria de la “massa crítica”, que se sustenta en el supòsit de l’existència d’interessos diferents entre homes i dones, i en l’existència de continguts pròpiament femenins o pertanyents a les dones. En aquest sentit, la tesi de Sussan Carroll (citada a Uriarte i Elizondo, 1997) podria articular-se amb la teoria de la “massa crítica” aplicada a la posició de les dones als parlaments. Aquesta autora interpreta el repartiment d’àrees diferenciat per sexe, com una conseqüència de les preocupacions de les dones, en tant que diferenciades de les dels homes. Carroll explica que el fet que les dones se concentrin en determinades àrees com Salut, Assumptes Socials, etc., no només està relacionat amb la menor valoració i la falta d’interès dels homes per a aconseguir-les, sinó amb la implicació de les dones en aquestes àrees. Per tant, l’aplicació de la teoria de la “massa crítica” al cas

de les elits polítiques, seguint les tesis Carroll, suposaria que la sobrerepresentació de dones en determinades àrees, juntament amb un interès pròpiament femení per determinats temes, constitueixen una justificació explicativa a l'efectiva existència d'agendes polítiques diferenciades entre homes i dones, que veuria la seva realització en aquelles àrees amb sobrerepresentació de dones. Argument que per altra banda, posaria l'èmfasi en les singularitats femenines, però obviant les potents disciplines de partit (Uriarte i Elizondo, 1997).⁶

Amb la teoria de la “massa crítica” la introducció de continguts polítics femenins depèn d'una qüestió fonamentalment quantitativa; mentre que amb la tesi de Carroll, es tracta d'una qüestió qualitativa, vinculada amb les preocupacions de les dones. Existeixen, però, altres interpretacions que conceben la materialització de l'agenda política femenina en el repartiment d'àrees per sexe, com un efecte del sistema de gènere en la regulació de l'àmbit polític (Astelarra, 1986). Des d'aquest punt de vista, a conseqüència del domini masculí en la vida política, la incorporació de les dones en aquest àmbit constitueix més la prolongació del paper de mare-esposa, amb l'adquisició de responsabilitats en àrees semblants a les tasques de la llar (àrees com Educació, Benestar, etc.), que no pas l'afirmació de les dones amb la introducció de continguts suposadament propis. En una línia similar, el procés d'aculturació anteriorment comentat tindria efectes sobre els continguts de les polítiques, ja que l'adaptació de les dones al model masculí, també comportaria la incorporació de determinats elements de la cultura tradicional femenina, encara que amb la dominància del model masculí (García de León, 1994).

Metodologia i disseny

El plantejament metodològic del treball s'inscriu dins dels anomenats estudis de cas, desenvolupats des de la sociologia, entre d'altres, pels autors de l'Escola de Xicago.⁷ Autors com Coller (2000) defineixen el cas com “un objeto de estudio con unas fronteras más o menos claras que se analiza en su contexto y que se considera relevante bien sea para comprobar, ilustrar o construir una teoría o una parte de ella, bien por su valor intrínseco” (p. 29). Ens proposem, des d'aquesta perspectiva, l'estudi

⁶ Cal apuntar que la qüestió del poder dels partits dificulta encara més l'estudi de les diferències entre homes i dones en els continguts polítics i l'existència d'agendes polítiques diferenciades. Per aquest motiu, existeix la necessitat d'aïllar analíticament les inclinacions o disposicions de les dones pel que fa seva activitat parlamentària o l'assumpció de responsabilitats en determinades àrees de l'anomenat “bloc de gènere”, i les decisions del partit pel que fa la regulació de les activitats polítiques de les seves membres. D'aquesta manera podrem filar més prim en l'anàlisi del biaix de gènere pel que fa la introducció de continguts polítics o la constitució d'una agenda política per part de les dones.

⁷ És conegut que clàssics de la sociologia com Marx, Durkheim i Weber, desenvolupen aquesta mateixa metodologia en alguns dels seus treballs pioners.

de la influència del gènere a partir de l'anàlisi més o menys intensiu de la unitat documental que representa el debat parlamentari celebrat amb motiu de la proposta de proposició de llei orgànica per la qual s'estableix l'Estatut d'autonomia de Catalunya. El material analitzat que utilitzem com a corpus de texts han estat els Diaris de Sessions del Parlament de Catalunya del 28 i 29 de setembre de 2005, on es reproduïx el debat i les intervencions dels diputats i diputades dels diferents grups parlamentaris en sessió monogràfica dedicada a la proposta de reforma de l'Estatut.⁸ L'objectiu és observar les similituds i diferències en els *discursos polítics* des de la perspectiva de gènere (van Dijk i Rodrigo, 1999).

L'estudi del cas proposat es justifica per la transcendència política del debat estatutari en el context parlamentari català, constituint un moment qualitativament rellevant per a l'anàlisi dels discursos polítics, atès que el debat sobre l'Estatut incorpora una pluralitat d'aspectes, perspectives i àmbits en les discussions entre els distints actors polítics, que les sessions ordinàries no inclouen. Així mateix, per ser un moment de forta rellevància política, el més recent a l'Estat espanyol entre els processos de propostes de reforma estatutària, se suposa que els diferents partits articulen les formes més cristal·litzades dels respectius discursos, posant de manifest tant les orientacions com l'estructuració dels continguts que prenen els discursos, des de la perspectiva del gènere. Es tracta d'un cas particularment apropiat per analitzar, atès que planteja —com és específic de l'anàlisi del discurs polític— les relacions entre les estructures dels discursos mediat pel gènere i les estructures contextuais polítiques (Van Dijk i Rodrigo, 1999, p. 37).

Tenint com a objectiu fonamental la indagació sobre el paper de les estructures de gènere en l'orientació dels sentits dels discursos polítics, ens proposem desenvolupar una anàlisi qualitativa que té com a referent la perspectiva pragmàtica de l'anàlisi del discurs (Alonso, 1998). En aquesta línia, assenyallem els elements que orienten el treball d'anàlisi, seguint els desenvolupaments de Michael Meyer i Ruth Wodak (2003) i Fernando Conde (2009). En el model d'anàlisi del discurs proposat, no es tracta tant de realitzar una anàlisi per a sí mateixa dels temes i continguts apareguts en el debat parlamentari, sinó analitzar els usos, en les seves distintes dimensions, que en fan els diputats i les diputades que hi intervenen. D'aquí que els principals procediments d'anàlisi siguin, per una banda, els *estils discursius*: les formes expressives, narratives i idiosincràtiques que, en aquest cas, es pressuposen en funció del gènere (Aebischer, 1985). Per altra banda, l'anàlisi de les estructures semàntiques, les proposicions, els significats tàcits, implícits, les al·lusions, i d'altres realitzacions lingüístiques, a la llum

⁸ La selecció del cas també ha estat subjecte, òbviament, a criteris que tenen a veure amb consideracions pragmàtiques i d'accessibilitat associades als objectius o a l'objecte de la recerca, així com amb els recursos disponibles.

de les *posicions discursives* de gènere. Es tracta d'indagar sobre la perspectiva de gènere des de la qual els diputats i diputades parlen, i per tant, observar des de quin espai social de gènere es produeix el discurs. Com assenyala Teun Van Dijk (2000), en la producció del discurs en situacions socials, els usuaris del llenguatge construeixen i exhibeixen activament aquests rols i identitats —afegiríem— de gènere. Cal subratllar que en la nostra anàlisi la orientació dels discursos respon a tipus teòrics —seguint, de forma aproximada, la proposta weberiana dels tipus ideals—, útils per a la caracterització i comprensió dels elements típics que ens indiquen com el gènere estructura les intervencions de diputats i diputades (veure taula 1).⁹

Posicions de gènere	Actituds i components dels discursos polítics en funció dels estils i posicions discursives de gènere:
Femení	Passivitat, recerca de reconeixement i aprovació, cooperació, influència i persuasió, capacitat d'empatia, consens, orientació atenció a les persones i col·lectius concrets, prioritat en les relacions (no jeràrquiques) amb altres, predomini continguts socials, de benestar de les persones, etc.
Masculí	Activitat, objecte de desig extern (possessió), consecució directe d'objectius, autonomia, dominació, valoració jerarquies, assertivitat, competició, visions universalistes, científico-tècniques, de justícia, etc.

Taula 1. Exemple d'operativització dels conceptes, adreçada a l'anàlisi

La influència del gènere en les sessions de debat: el cas de la proposta de reforma de l'Estatut d'Autonomia de Catalunya

La nostra hipòtesi de treball estableix que el gènere estructura social i psíquicament a les persones, generant actituds, conductes, representacions i formes de participació determinades, seguint una de les línies de treball de la bibliografia citada. De manera que afirmem l'existència efectiva d'estils de lideratge diferents marcats pel gènere (i sovint en funció del sexe), i l'existència d'algunes diferències en les perspectives adoptades, pel que fa l'abordatge de les temàtiques del debat estatutari.

⁹ En aquest sentit, cal tenir present que en una mateixa intervenció s'hi poden identificar “posicions i estils discursius” diferents, és a dir, elements propis d'una orientació “masculina” i elements propis d'una orientació “femenina”. En aquests casos s'ha dividit la intervenció categoritzant els diferents fragments en funció dels estils discursius, amb una finalitat analítica.

Estils de lideratge polític: orientació masculina i femenina en les intervencions

Caracterització de l'orientació masculina del discurs

Entre les intervencions que situem en l'orientació masculina, destaquen aquelles que es caracteritzen per les actituds d'obstinació en les pròpies posicions polítiques, en contraposició amb les dels i les altres. En alguns casos, aquestes actituds visibles en el discurs, produeixen un desplaçament de posicions de consens pel que fa a les qüestions en discussió, cap a posicions més assertives, negant-se un possible escenari d'acord/negociació entre models polítics, i afirmant-se així una posició dominant i immobilitista aferrada en les posicions pròpies. Aquesta estratègia és utilitzada en diverses intervencions dels diferents colors polítics, la qual apel·la a la cerca de posicions comunes, a través de pretensions universalistes “de país”, de “Catalunya”, que fan menys visibles l'immobilisme de les posicions pròpies. En aquests casos, és significativa l'orientació masculina, atès el seguiment del criteri que defineix els interessos en la seva dimensió abstracte com a matriu estructuradora del discurs. Multitud d'intervencions masculines, reproduïxen l'estratègia de situar com a universal, posicionaments particulars, que responen a interessos polítics determinats.

Diputat: lògicament i legítimament, defensem projectes diferents; també projectes de país diferents. (...) Però és que, a més a més, defensem projectes de relació amb l'Estat diferents”. (...) “treballarem intensament per intentar ajustar aquesta proposta, amb paraules que puguin ser assumides per tothom, però sense que el model perdi consistència”. (...) “no obliguin a A¹⁰ a dir que «no» el divendres, quan nosaltres volem dir que «sí» (Parlament de Catalunya, 2005a, p. 14).

Diputat: Catalunya no es pot permetre un fracàs, perquè Catalunya no té un pla B. Potser algun partit sí que el té, però Catalunya i els catalans no el tenen (Parlament de Catalunya, 2005a, p. 10).

En altres intervencions, el mateix criteri es vincula amb actituds actives que orienten l'acció a la consecució d'objectius determinats, com a expressió de les relacions d'objecte típiques dels models masculins (Izquierdo, 1998). En aquests casos, s'adopta una posició de subjecte de la intervenció i es pren els altres com a objecte. En una doble dicotomia entre ells/nosaltres i “fosc/claror” com a metàfora de la posició correcta/posició incorrecte, el diputat –com il·lustra la cita següent– se situa com a

¹⁰ Els noms dels partits polítics es substitueixen per les primeres lletres de l'abecedari. Els noms de persones es substitueixen per la inicial del nom.

detentor de la veritat, assumint la responsabilitat de situar els altres en la posició o visió correcte i vertadera.

Diputat: Miri, hi ha gent que viu i dorm en la foscor —hi ha gent que viu i dorm en la foscor—. Nosaltres tenim l'obligació i podem tenir l'oportunitat de despertar-los perquè puguin arribar a veure aquesta claror (Parlament de Catalunya, 2005b, p. 40).

Elements discursius propis de l'orientació masculina, com hem vist anteriorment, són l'expressió d'actituds de competitivitat, sovint utilitzades en benefici de l'argumentari propi, per mitjà de la utilització de posicions dicotòmiques com perdedors/vencedors, com s'observa a la cita següent. En d'altres, les interlocucions prenen els elements discursius marcats per la competència en els arguments, que podríem anomenar “d'atac i defensa”. Es tendeix més a la interpel·lació “agressiva” i constant, així com a la deslegitimació de l’“adversari o adversària” polític/a o els seus plantejaments, que no pas a l'argumentació propositiva. S'observa que el discurs de tendència fortament afirmativa tendeix a sorgir en contextos d'interacció marcats per dinàmiques de competència i rivalitat.

Quan el diputat es dirigeix a aquells i aquelles amb posicionaments polítics diferents: Per tant, no és hora de buscar vencedors ni vençuts. Això no és una dura pugna partidista en què finalment algú pretén acabar doblegant el genoll de l'adversari a la recta de meta (Parlament de Catalunya, 2005a, p. 10).

Diputat: Miri, escolti, elaborar un títol d'un estatut depenent de si l'Estat modifica, i en quin sentit modifica i com modifica una llei orgànica, doncs, nosaltres tampoc, honradament, no hi podem donar suport, perquè, escolti, això és fer la casa per la teulada. Així de clar! (Parlament de Catalunya, 2005b, p. 12).

La deslegitimació de les posicions contràries, enlloc de l'articulació d'argumentacions o la presentació de dades per la defensa dels interessos polítics propis, es fa visible en el cas que mostrem, de la intervenció d'una diputada, que en el marc de la defensa de les polítiques a la família del seu grup parlamentari, ataca, deslegitimant-los, els models de família que suposadament han rebut suport del govern, i que no entrarien dins del model de la família nuclear que aquesta defensa. Aquest cas posa de manifest la neutralització de les diferències entre homes i dones en l'àmbit de la política (Duch, 2005), conseqüència del que algunes autores han anomenat com a procés d'aculturació (García de León, 1994). Per altra banda, la cita mostrada constitueix un exemple de les limitacions implicades en el model polític de la representació, basat en aspiracions universalistes, propi de les orientacions

masculines. No obstant, d'acord amb la proposta de Phillips (1999), podríem afirmar que, com posa de manifest la citada intervenció, la presència testimonial de col·lectius amb significació social no seria suficient per l'articulació d'un discurs propi, sinó que requeriria una "massa crítica" que el fes possible.

Diputada: Senyor M., nosaltres defensem la família; l'he defensat sempre. No aquestes unions... –no sé com en diuen vostès–, que... (Remor de veus.) No ho sé, no ho sé.. En els dos anys que porten en el Govern han retallat els ajuts a la família en un 25 per cent. (Remor de veus.) És així –és així (Parlament de Catalunya, 2005a, p. 52).

Seguint a autores com Pastor (2002), aquests elements formen part de l'estil de "lideratge dur", que a banda dels elements esmentats, s'hi poden identificar expressions que connoten dosis importants de rivalitat i fins hi tot d'agressivitat. Queda il·lustrat en expressions (d'un diputat, Parlament de Catalunya, 2005a, p. 20) com "fer saltar pels aires", o "cúmul de negacions, cúmul de falsedats", utilitzades per referir-se a l'argumentació i a la pràctica política de grups parlamentaris aliats. O bé, en la crítica de determinades interpretacions de Títols de l'Estatut: "utilitzo únicament aquests dos exemples, que són els que vostè ha citat, senyora O., per dir que, francament, la lectura tremendista és la que fan vostès, no pas la que fem nosaltres" (diputat, Parlament de Catalunya, 2005b, p. 20). S'observen també mostres d'aquesta "duresa" en les intervencions dirigides a rebatre posicions polític-ideològiques de tipus més general. En un dels casos s'utilitza metafòricament l'esdeveniment històric de Prats de Molló –ofensiva militar que va consistir en l'intent d'independitzar Catalunya– per referir-se a una situació concreta viscuda dins del propi Parlament de Catalunya. Situació que ve a representar el "clímax" de disputa a propòsit del debat sobre el nou Estatut, sent aquest mateix el *sentit* intencional de la metàfora.

Diputat: Oh!, jo he quedat molt tranquil, ara –realment he quedat preocupat–, però he quedat molt tranquil quan aquest matí he vist un conseller de la Generalitat aquí assegut, perquè realment em pensava que era a Prats de Molló, ja. I això em preocupava personalment, perquè això cau a sobre Camprodon, no? (Parlament de Catalunya, 2005a, p. 16)

Finalment, l'orientació instrumental de les intervencions revela una actitud dirigida a la cerca de visibilitat o a la reafirmació de les pròpies capacitats i objectius aconseguits. Així es posa de manifest un tipus de conducta activa, autònoma, en la qual prima el valor de l'autorresponsabilitat pel que fa la consecució dels objectius propis, així com l'exaltació de les pròpies accions.

Diputat: Ens en sentim tant o més propietaris, autors i responsables com el que més. (...) perquè podem afirmar amb tota rotunditat i contundència que

som, com a mínim, dels que més hem contribuït, amb un esforç social, amb un esforç econòmic, amb un esforç polític, a consolidar l'actual Estat i l'actual democràcia a l'Estat espanyol (Parlament de Catalunya, 2005a, p. 23).

Caracterització de l'orientació femenina del discurs

Els elements propis dels discurs femení destaquen pel to predominantment conciliador de les intervencions, especialment de les diputades. En contraposició amb la lògica masculina, aquestes se centren més en l'acord, en el consens amb els altres, fins i tot quan mantenen posicions polítiques diferenciades. En algunes intervencions l'èmfasi es posa en la "cooperació" i "col·laboració" entre posicions polítiques diferents, mostrant una actitud d'empatia amb els altres, a la recerca de posicions comunes i de consens. Aquestes característiques es fan paleses també quan en les intervencions es consideren col·lectius i grups socials que formen part de la societat i que han contribuït d'una forma o altre en l'elaboració de l'Estatut. S'esmenten organismes institucionals com l'Institut Català de les Dones, sindicats com Comissions Obreres, Unió Sindical Obrera de Catalunya, organismes no governamentals com la Federació Catalana d'Organitzacions No Governamentals', entitats d'immigrants, etc.¹¹ Aquesta consideració vers els altres, es manifesta en diverses formes, quan en algunes intervencions s'hi observen elements a la recerca de reconeixement dels altres o d'aprovació de la ciutadania, el que des de la perspectiva de l'orientació femenina, es vincula explícitament amb el reconeixement dels i les altres i de les seves necessitats. Aquesta qüestió constitueix un element diferenciador entre els estils discursius de gènere, davant de la definició abstracte, general i universalista dels interessos propis i dels altres de l'estil masculí. Les posicions femenines tendeixen a considerar els interessos i les necessitats des d'una perspectiva més concreta: la de les necessitats i els interessos particulars de persones i grups socials. En aquest sentit, resulta d'interès comparar el darrer fragment dels citats a continuació, on es reconeixen els interessos i necessitats particulars de grups socials determinats, amb el fragment anterior, en el qual es defensaven, des d'una posició masculina, els interessos de les famílies a partir d'un model familiar únic, i suposadament universal.

Diputada: En la mesura que vostès han estat també participant en la Ponència fent aportacions, fent esmenes —rebutjades moltes, però acceptades també unes altres—, en aquesta mesura, jo els convido a vostès que participin també en aquest nou Estatut, instrument importantíssim, cabdal, per als propers anys, per a aquest país i per als ciutadans i ciutadanes d'aquest país.

¹¹ Una de les intervencions més destacades en aquest sentit és la realitzada per un diputat, la qual no podem reproduir atesa la seva llargària. Entenem que és significatiu destacar l'adopció per part d'un diputat del tipus de discurs femení. Tanmateix, tot i l'efectiva existència de casos, en que no es dona una correspondència entre el sexe de la persona que intervé i el gènere que la orientació del discurs, no és la tendència dominant.

(...) vol dir que Constitució i Estatut són una mena de vaques sagrades que no poden tocar-se? Òbviament que no. Jo estic convençuda que vostès això tampoc ho penses (...) (Parlament de Catalunya, 2005a, pp. 21-22).

Diputada: I aquesta virtualitat la viuen els ciutadans de Catalunya, que veuen que la seva classe política demana més, demana més poder, però també veuen que no són satisfetes les seves demandes. Em refereixo al que realment a la gent li interessa. Em refereixo a l'habitatge, em refereixo a la sanitat, a l'educació, a la immigració, a la seguretat i la situació econòmica (Parlament de Catalunya, 2005b, p. 18).

Diputada: Així s'usa el terme «famílies», en plural, per posar èmfasi en les distintes modalitats de família –matrimonis, monoparentals, parelles de fet, etcètera– existents a la nostra societat. També cal destacar l'èmfasi en el reconeixement dels drets dels infants i joves.(...) L'acollida de les persones migrades (...) I permetin aquí que posi un exemple especialment significatiu pel que fa al respecte i reconeixement de col·lectius minoritaris (Parlament de Catalunya, 2005a, p. 43).

Aquesta lògica del reconeixement dels i les altres posa de manifest, en algunes intervencions, la tensió entre ambdós estils discursius. Des de posicions femenines no tant sols s'observa l'exercici de reconeixement de les necessitats concretes de les dones, com a grup social, sinó que es denuncia la falta de sensibilitat dominant en la nostra societat, sobre el reconeixement i atenció a les necessitats i demandes dels altres, típic de les posicions masculines. Reflexió en la que també s'hi pot entreveure una crítica i rebuig a la posició dominant exercida per alguns dels i les membres de la Ponència a on es discutia el Títol de drets, a través de la ironia (“*bromes*” i “*acudits*”), manifestació típica de les posicions sàdiques, com ens recorda Deleuze (1967/2001).

Diputada: Miri, vostè sap que..., estàvem a la Ponència, i vostè recorda totes les discussions que vam tenir al voltant dels drets de les dones. I vostè sap les bromes, els acudits, els..., en fi, deixem-ho estar. Per què? Perquè jo a vegades fins i tot diria que va més enllà del partit polític. És que és una qüestió cultural, que la nostra societat no admet que les dones tinguin dret al seu propi cos (Parlament de Catalunya, 2005a, p. 50).

Finalment s'observen les representacions de Catalunya a través de la projecció d'un conjunt de valors que denoten actituds típicament “femenines”, vinculades a un tipus de conducta més passiva i centrada en la recerca de reconeixement propi i de les necessitats dels altres. Resulta especialment interessant ressaltar la consciència amb que la pròpia diputada que protagonitza la intervenció, realitza una caracterització “femenina” de Catalunya.

Diputada: Perquè Catalunya sempre ha estat tant més forta, tant més influent, quant més oberta, més acollidora, més predisposada cap als altres. Ha estat forta, acollidora, oberta, confiada en si mateixa, i això li ha donat la seva capacitat de convicció, la seva capacitat d'influència, la seva capacitat — si em permeten també— de seducció, que també ens falta. És una visió una mica femenina, si volen, però la capacitat de seducció és una cosa molt important també per tenir èxit a la vida (Parlament de Catalunya, 2005b, p. 32).

Predomini de l'orientació masculina en el debat estatutari

Constatem la presència de dos estils discursius diferenciats marcats pel gènere dels que participen tant dones com homes: el masculí i el femení. La presència del discurs masculí es mostra de forma més continuada i significativa, probablement per dos factors que es retroalimenten: un de tipus quantitatiu, i un altre relacionat amb la correspondència entre el sexe dels diputats i les diputades, i l'orientació del gènere del discurs; qüestió més genèrica i probablement relacionada amb les dinàmiques desenvolupades en l'àmbit polític en general. Ambdós factors s'articulen de forma contraposada en el cas dels homes i de les dones. Es dona una forta correspondència — que no absoluta— entre els homes i l'orientació masculina dels seus discursos. En canvi, la orientació de les diputades no només respon al gènere femení, sinó que de

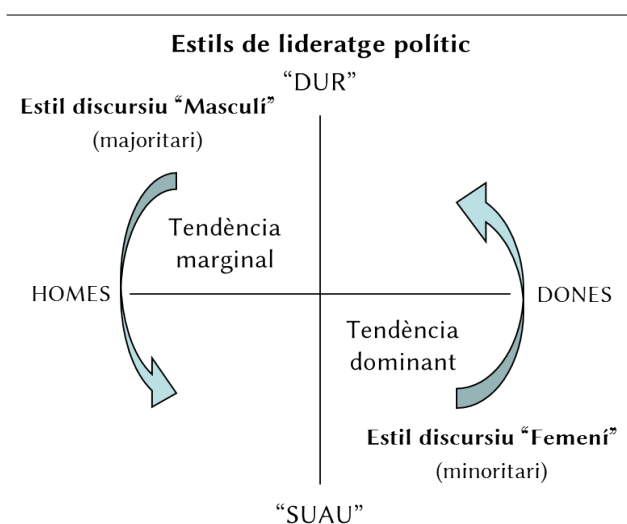

Figura 1. Estils discursius de gènere i tendències predominants

forma significativa es desenvolupa també, en alguns casos, en la posició masculina. Observem que el gènere femení manté una influència menor en l'orientació de l'estil del discurs, mentre la dinàmica parlamentaria, fortament masculinitzada, així com la influència ideològica dels partits, són factors que probablement juguin un pes més important en l'estructuració dels discursos de les diputades. Representem l'existència dels estils discursius de gènere identificats en el debat estatutari, i la tendència discursiva

predominant (veure figura 1).

L'estructuració del contingut de les intervencions: les perspectives de justícia, objectivista i d'atenció a les persones

La segona via d'anàlisi enfoca les perspectives de gènere que estructuren els continguts i temàtiques concretes de les intervencions realitzades en el debat estatutari. Partim de la definició teòrica de tres perspectives concretes que tendeixen a estar presents de forma diferencial en els discursos d'homes i dones en distintes esferes socials, per fonamentar la hipòtesi de la seva influència en la configuració del contingut de les intervencions: la perspectiva de la justícia, la perspectiva objectivista o tècnico-instrumental, i la perspectiva de l'atenció a les necessitats de les persones. D'acord amb María Jesús Izquierdo (2004) i Kari Waerness (1987) cada perspectiva seria pròpia d'una posició de gènere, sent les perspectives objectivista i de justícia, pròpies de les posicions masculines, i la perspectiva de l'atenció a les persones es correspondria a la femenina.

La perspectiva de justícia

Hem identificat la perspectiva de la justícia com l'enfocament des del qual s'aborden algunes temàtiques del debat estatutari, relatives a la capacitat política i econòmica de la Generalitat de Catalunya. Fonamentalment, les intervencions s'orienten al voltant del nivell competencial de l'administració catalana, així com a qüestions de finançament, per una banda, i al nivell de la reivindicació nacional, més vinculat al fet diferencial català, per altra. En la primera qüestió, la perspectiva de la justícia s'orienta a finalitats associades amb el benestar i la cohesió socials. Aquest discurs es fa palès de forma especial en les intervencions de diputats, quan defineixen el finançament com el requisit necessari per al benestar general, que donaria resposta a les demandes del conjunt de la societat, suposadament coincidents entre els diferents agents socials. Igual com hem vist anteriorment, la definició dels interessos es fa a partir de criteris abstractes, projectant-se sobre subjectes col·lectius com el "poble de Catalunya" o la "societat catalana". Despersonalització i universalització en la definició implícita d'interessos que, s'observa en diverses intervencions que apel·len a l'increment de les competències i de la capacitat d'autogovern, com a elements que suposen un benefici per la ciutadania. Per altra banda, identifiquem intervencions que articulen una perspectiva "mixta", en la que el discurs mostra un desplaçament de posicions de justícia, que es recolzen en el benestar i la cohesió social, cap a una posició objectivista, en la que s'empra el coneixement "expert", que emfatitza en la necessitat de competitivitat en l'economia, apel·lant implícitament a la teoria econòmica, com observem en el segon verbatim.

Diputat: Del que es tracta en aquest Estatut, i en concret en aquest títol, és una redistribució del poder polític a l'Estat espanyol, amb la lògica actitud d'anar aprimant les competències del Govern central per engruixir les competències de les comunitats autònomes, per caminar cap a un veritable estat federal que serà beneficiós, evidentment, per als ciutadans i ciutadanes de Catalunya (Parlament de Catalunya, 2005b, p. 16).

Diputat: Per tant, l'acord ha fet possible un model de finançament que permetrà el poble de Catalunya gaudir de cara al futur d'una autèntica estat del benestar, garantir també la seva cohesió social a partir de disposar de tots els recursos per fer polítiques socials efectives, aplicar també polítiques econòmiques dirigides a enfortir la competitivitat de la nostra economia i, finalment, també, segar les cadenes del dèficit fiscal desmesurat que ha ofegat el nostre país (Parlament de Catalunya, 2005b, p. 49).

També en les intervencions de les diputades observem elements propers a les preocupacions o avaluacions associades a la justícia, per exemple, en l'establiment d'un vincle entre el paper dels municipis en la millora de la cohesió social i la democràcia. Tanmateix, bona part de les intervencions de les diputades articulen la perspectiva de justícia amb elements més propis a la perspectiva de l'atenció a les persones. Es parla dels drets de ciutadania i de l'Estat social, però sense oblidar col·lectius concrets i demandes i necessitats particulars, considerant fins i tot el malestar de determinats grups socials, expressat en forma d'emoció vinculada al "patiment". L'èmfasi posat en el vincle entre el finançament, els drets socials, i fins i tot de grups socials particulars, és un dels elements diferencials de les intervencions de les diputades, respecte l'abstracció amb que els diputats estableixen aital relació.

Diputada: Jo crec que això és d'absoluta justícia que sigui així, és d'absoluta justícia que estigui en el sistema institucional de Catalunya el govern local, perquè si una cosa és certa, crec jo, és reconèixer el paper fonamental que han tingut els municipis, que han tingut els nostres municipis, qualsevol que hagi estat el color del seu govern, el paper fonamental en la consolidació de la democràcia, en la cohesió de la nostra societat (Parlament de Catalunya, 2005a, p. 59).

Diputada: Els drets anomenats «de tercera generació» són els que configuren un model d'estat social on els poders públics garanteixen la prestació universal de serveis. Darrere aquesta senzilla frase s'amaga una quantitat immensa de patiment que finalment es podrà veure pal·liada simplement reconeixent i respectant la voluntat de les persones en relació amb els tractaments mèdics que puguin rebre. I les dones? Aquí hem de reconèixer que s'ha deixat escapar una oportunitat. Efectivament l'Estatut inclou el dret

a participar en condicions d'igualtat d'oportunitat amb els homes en tots els àmbits, públics i privats (Parlament de Catalunya, 2005a, p. 43).

Quan a les intervencions que giren al voltant de la identitat col·lectiva dels catalans i catalanes, es plantegen diferents concepcions de la “nació”, així com de les relacions entre Catalunya i l'Estat espanyol, que entenem com a perspectiva de justícia. En algunes intervencions, quan es defineix la identitat catalana i la nació no s'apel·la tant al benestar social o de grups determinats, com a finalitat bàsica en la que es projecten els esmentats conceptes, sinó a la concepció de la nació des d'una perspectiva de la voluntat de ser, mobilitzada per un “sentiment de pertinença”. En aquest sentit, s'observa en alguns casos el distanciament de la definició de nació a partir d'un enfocament tècnic, mitjançant l'ús de metàfores que fan clara referència a les concepcions presents en els textos legals i normatius: “una cosa és el que diu negre sobre blanc, que és el que ha de dir”. En canvi, de forma implícita en la intervenció citada, el diputat invoca el dret de defensar els interessos nacionals i identitaris des del criteri de la “llibertat de les persones”, més proper a una perspectiva de justícia en tant que vinculada a una ètica que s'orienta activament a la defensa “dels seus”, i a l'eliminació dels obstacles i conflictes en la consecució de tals objectius. Altres intervencions s'orienten en un sentit semblant, al definir la nació des de la perspectiva dels drets col·lectius, sobre la base d'un nou sistema de relacions en peu d'igualtat entre Catalunya i l'Estat, amb la consegüent definició despersonalitzada dels interessos. Es destaca el segon verbatim de la intervenció d'una diputada, que contrasta amb la tendència anterior, al defensar la legitimitat del fet nacional i del sentiment identitari des d'una certa pluralitat de posicions. Si bé la legitimitat es reivindica des d'un “dret a la identitat nacional” més abstracte que concret, s'observa l'èmfasi posat en la legitimitat de les diferents i particulars formes d'entendre el “fet nacional”, com a expressió d'una perspectiva centrada en el reconeixement, i per tant, amb certa proximitat amb l'atenció a les persones.

Diputat: Jo crec que, parlant de sentiments, el sentiment de pertinença a un país és el que és. Si nosaltres volem ser una nació i el país no vol ser una nació, no serem una nació. Per tant, una cosa és el que diu negre sobre blanc, que és el que ha de dir, i que és veritat, i una altra cosa és el que pensem, el que sentim, el que defensem, els que ens sentim catalans, que interpreto que també som tots nosaltres, no? I en això, també, ningú pot donar lliçons de més sentiment de pertinença o de menys sentiment de pertinença, sinó que s'ha de respectar la llibertat de les persones perquè facin allò que creuen que s'ha de fer, no? (...) Jo li faig una proposta: amb tot el contingut d'un bon estatut per a Catalunya seduïm Espanya, seduïm Espanya tots plegats, però amb una unitat de veu, que és la veu de Catalunya, que vol defensar els

interessos del seu país i de les noves generacions d'aquest país (Parlament de Catalunya, 2005b, p. 40).

Diputada: som una nació plural, som una nació diversa. I totes les formes d'aproximar-se al fet nacional, al sentiment de la catalanitat, són aproximacions absolutament legítimes. I això fa fort un país. I, a més, diré que aquestes aproximacions de sentir-se o no sentir-se nació, català (...) (Parlament de Catalunya, 2005b, p. 32).

La perspectiva objectivista

L'enfocament objectivista de les intervencions dels diputats i diputades s'ha localitzat en aquells fragments en els que s'utilitzen arguments basats en una racionalitat sustentada en elements als que s'atorga valor objectiu, ja sigui a partir d'elements legals i normatius, com d'elements propis del coneixement tècnic o científic o la normativitat, en la defensa de les pròpies posicions polítiques o de les esmenes presentades. També considerem com a elements d'aquesta perspectiva, aquells que emfatitzen sobre l'efectivitat dels processos administratius i polítics. Aquesta configuració del discurs es diferencia dels enfocaments que anteriorment hem anomenat de justícia, on predominaven les retòriques polítiques "fortes" amb legitimacions de tipus ètic o moral, atès que, com diem, es caracteritzen menys per els posicionaments polítics i més pel compliment normatiu i els criteris d'eficiència i objectivitat, com a matriu dels objectes de preocupació des de la que s'aborden els temes plantejats.

La tendència a utilitzar aquest tipus d'enfocament és present en les diferents posicions polítiques i ideològiques representades en el Parlament. En primer lloc, s'observa en un nombre important d'intervencions l'ús de criteris normatius com a marc d'anàlisi, valoració i defensa de les posicions que conformen el debat estatutari. En aquest sentit, la contraposició o no adequació de marcs normatius és un element d'estructuració discursiva fonamental, doncs la perspectiva de la "incompatibilitat" prima, en diverses ocasions, sobre els elements històrics, geogràfics o socials, per exemple, en el cas de la divisió territorial. S'observa que en determinades ocasions, l'ús de la perspectiva objectivista tendeix a estar succeïda per orientacions anàlogues, realitzades des de posicions polítiques diferents: contraposició en la constitucionalitat/inconstitucionalitat, i legitimació de l'argumentari apel·lant a òrgans com el Consell Consultiu. Aquest fet posa de manifest la rellevància en els debats de la recerca de legitimitat recurrent a criteris "objectius".

Diputat: I hem volgut obviar el marc de la Constitució. Ara tots parlem de l'Estatut dintre de la Constitució. Durant els treballs de la Ponència, això no

era veritat, i la demostració que no era veritat és el dictamen del Consell Consultiu, entre altres coses. Hem volgut obviar que, amb independència del marc constitucional —i estem en un estat de dret, i això és veritat—, amb independència del marc constitucional, hi ha una realitat que, els agradi o no, avui és i ha ajudat que aquest país, aquest, Catalunya, Espanya en general, progressi, que és la realitat de l'Estat de les autonomies. I això també ho hem volgut obviar.(...) Ara el Consell diu: «Vigili que s'han passat tres pobles» (Parlament de Catalunya, 2005a, p. 6).

La correspondència entre la perspectiva objectivista i les posicions masculines, no impedeixen identificar elements de tipus objectivista en el discurs d'algunes de les diputades. Igual que amb els diputats, s'utilitzen diferents marcs normatius com a base d'argumentacions i posicions polítiques. En alguns casos s'articula en l'oposició respecte/no respecte al "bloc constitucional", i en d'altres, en l'abordatge de temàtiques concretes com l'educació. Aquests darrers expressen al paradoxa en la qual s'aborda una qüestió típica de l'agenda política femenina, des d'una perspectiva objectivista.

Diputada: I va ser únicament en aquell moment —va ser únicament en aquell moment— quan la reforma de l'Estatut es va intentar plantejar partint de dues premisses, que a dia d'avui veiem que no són completes, però que tots els grups, en principi, van acceptar, que van ser: màxim consens i respecte al bloc constitucional, no només a la Constitució (...) (Parlament de Catalunya, 2005b, p. 16).

Diputada: (...) el text de la Ponència és restrictiu des del punt de vista constitucional i no contempla l'educació com un dret de totes les persones, ni garanteix que els poders públics estableixin un model educatiu d'interès públic, ni tampoc el dret dels pares a escollir el tipus d'educació que volen per als seus fills i que estigui d'acord amb les seves pròpies conviccions (Parlament de Catalunya, 2005a, p. 48).

En segon lloc, identifiquem un element valoratiu relacionat amb la qüestió de l'eficiència dels processos, característic de la perspectiva objectivista del discurs. Tant en les intervencions de diputats com de diputades, es posa de manifest aquest tipus d'orientació que s'articula a partir de la dicotomia eficiència-eficàcia/no eficiència-no eficàcia. En alguns casos, els significants "eficiència" i "eficàcia" s'utilitzen com a finalitats derivades de l'aplicació d'una proposta de regulació, en d'altres, l'eficàcia i l'eficiència de l'administració de justícia es constitueixen com a objectius vinculats al

“benefici dels ciutadans”: “Ha de buscar-se, per tant, la millora en eficàcia i eficiència, i això va en aquesta direcció” (diputada, Parlament de Catalunya, 2005b, p. 4).¹²

Diputat: Nosaltres creiem que el model que defensem fa compatible la independència i la unitat de poder judicial amb una gestió eficient d’aquest servei públic. (...) Tot i la dedicació —hi insisteixo—, la competència, la bona disposició de molts dels seus professionals —gairebé m’atreviria a dir de la majoria dels seus professionals—, el servei públic de l’Administració de justícia té —i vostè també estarà d’acord amb mi— una reputació de poca eficiència, de poca qualitat, sempre que es consulta l’opinió pública (Parlament de Catalunya, 2005b, p. 13).

Diputada: Aquesta regulació pretén un doble objectiu: harmonitzar l’Administració de justícia amb les aspiracions d’autogovern de Catalunya i millorar l’eficàcia i l’eficiència del servei de la justícia, dins del respecte als principis constitucionals que regeixen el poder judicial, i molt especialment els d’unitat, exclusivitat i independència (Parlament de Catalunya, 2005b, p. 3).

Una tercera orientació discursiva en termes objectivistes, és la que es desenvolupa prenen com a font de legitimació la racionalitat científica i els marcs legals i normatius. Crida l’atenció que aquest tipus de retòriques que apel·len a l’objectivitat dels processos s’utilitzin en temàtiques com les referents a la “nació” o a la “plurinacionalitat” de l’Estat, que com hem vist s’han enfocat també des de posicions més properes a la justícia. En algunes intervencions la “nació” es defineix des de criteris “objectius”, apel·lant al text de la constitució espanyola i a la legitimació de les pròpies posicions a partir del que emana el Consell Consultiu. En altres, com també hem vist anteriorment, el coneixement científic és utilitzat per abordar la definició de “nació”, i legitimar la pròpia posició política, partidària de l’augment de competències. Finalment, observem una tercera definició de “nació” que posa l’accent a les funcions “naturals” d’un govern i en les competències. Aquí la finalitat de l’autogovern s’orienta a la capacitat de “gestionar”, “administrar” i “dirigir”, redundant a la necessitat de finançament com a requisit indispensable pel compliment de les esmentades tasques de l’autogovern.¹³

Diputat: És posar les coses al seu lloc i establir, en un tema molt delicat —fins i tot relliscós—, que el fet que Catalunya hagi anat sent, s’hagi anat construint com una nació, en els termes que reconeix el món de les ciències

¹² Aquesta darrera qüestió il·lumina l’espai limítrofa entre configuracions discursives diferents en una mateixa intervenció.

¹³ L’ús d’argumentacions categoritzades com a “objectivistes” no nega que en un nivell latent del discurs aquestes obeeixin a “motivacions” de tipus polític, com sembla que succeeix en les intervencions comentades.

socials i de l'acadèmia a l'hora de definir què s'entén per una nació, és el fonament d'una diferència que no reclama privilegis, que no reclama desigualtats, sinó que proclama uns drets i afirma una diferència, que es fonamenta, justament, en el tipus de competències que s'esmenten en la transacció que hem fet a l'hora de definir els drets històrics (Parlament de Catalunya, 2005a, p. 37).

Diputat: Perquè si ahir parlàvem que Catalunya és una nació i votàvem que Catalunya és una nació, evidentment, si es concreta en alguna cosa, és en l'exercici de l'autogovern. I l'exercici de l'autogovern, que ho hem dit moltes vegades tots, però val la pena que ho recordem, finalment vol dir capacitat de fer polítiques pròpies. I en aquest sentit les competències és el títol que ens legitima per actuar en les diverses matèries que ens tenen encomanades. (...)S'ha parlat abans..., algú també ha parlat d'una progressiva administrativització de l'autonomia. I efectivament és això, eh?, aquesta mentalitat que on hi ha el poder de veritat és a Madrid, que allà és on es decideix, i «vostès apliquin les coses que han d'aplicar, gestionin, administren, sota les nostres directrius, però això de decidir, de tenir un quàntum, un quàntum de sobirania pactat a dins de la Constitució i l'Estatut, aquest joc —això—, això no».(...) Finalment, tot el tema de competències —i amb això acabo— té una part final —l'he dita tres vegades i ho diré la quarta —, que és la del finançament (Parlament de Catalunya, 2005b, p. 25).

Encara que de forma menys significativa, en quan a quantitat i ús de fonts de legitimació i objectivació argumental, la mateixa perspectiva és present en algunes intervencions de diputades, que utilitzen exclusivament els marcs legals i normatius en l'articulació discursiva.

Diputada: l'únic que diu el 150.2 és: «Una vegada hagin estat sancionats i promulgats els respectius estatuts només podran ser modificats mitjançant els procediments.» I, per tant, està parlant de procediments. I allò que nosaltres estem fent és utilitzar els procediments de la Constitució i dels articles 56 i 57 de l'Estatut per procedir a fer un nou Estatut, pel procediment, evidentment, legalment establert. Per tant, per aquí, des del nostre punt de vista, no hi hauria d'haver cap tipus de problema (Parlament de Catalunya, 2005a, p. 21).

La perspectiva d'atenció a les persones

La perspectiva d'atenció a les persones és probablement la menys present en el debat estatutari. Tot i així, se'n han identificat alguns elements en el tractament d'aspectes que entrarien dins de l'anomenada “agenda política femenina”, com l'atenció a la

família, a la salut, al benestar i a les polítiques d'acció positiva de gènere o adreçades a les minories. Aquesta perspectiva, posa de manifest, en l'abordatge de les qüestions esmentades, el reconeixement particular i personalitzat de les necessitats, els interessos i les demandes de diferents grups socials. De forma que podríem afirmar que el tipus de preocupació principal des de l'atenció a les persones és el benestar d'aquestes, definit en termes relativament concrets i particulars.

En el primer lloc, la proposta d'Estatut es defineix com un instrument adreçat al benestar de determinats col·lectius o grups socials amb necessitats específiques i susceptibles de patir diferents formes de subordinació i /o discriminació social. Així mateix, es posa èmfasi en la prescripció normativa dirigida als poders públics quan a l'obligació d'atendre determinats drets i especialment satisfer determinades necessitats. És cert però, que el fragment incorpora elements discursius que podríem situar com a limítrofes entre les orientacions d'atenció a les persones i de justícia. Aquests poden localitzar-se en altres intervencions del debat —que no reproduïm per raons d'espai— en les que es reconeixen necessitats concretes de grups socials específics (atenció a joves, gent gran, gent malalta), però com a respostes en termes d'”igualtat d'oportunitats”, més propi de la perspectiva de justícia. És significatiu que les intervencions frontereres entre perspectives siguin realitzades per diputats.

Diputat: Aquest és un Estatut per la cohesió social; l'Estatut que necessiten les famílies, els infants, els joves, la gent gran, els discapacitats, les minories ètniques. I a tots aquests col·lectius els garanteix, aquest Estatut, que els poders públics tenen la responsabilitat de millorar la seva vida quotidiana.(...) I als joves se'ls reconeix no solament el dret a emancipar-se, sinó que s'obliga explícitament els poders públics a crear les condicions que puguin afavorir aquest procés d'emancipació.(...) les bases per combatre una pobresa, que existeix a Catalunya, no ho oblidem, i que afecta principalment els infants, juntament amb moltes mares soles (Parlament de Catalunya, 2005a, p. 46).

Per altra banda, destaquen elements d'atenció a les persones en el tractament de qüestions vinculades a les polítiques adreçades a les famílies, d'algunes intervencions. En són exemple el “reconeixement del treball de cura, domèstic i familiar”, amb el que una diputada s'aproxima a la perspectiva d'atenció a les persones, atès el valor contextual i particular sobre el qual fa referència. En aquest sentit, el valor del treball d'atenció a les persones de les dones, es dona en tant que productores de benestar concret i particular a uns i unes “altres” (la família, persones dependents, etc.). Tanmateix, es produeix certa ambigüïtat quant a la demanda específica de valor econòmic. Tant com a mesura universal del valor de l'atenció, així com l'orientació a

les polítiques públiques, sembla situar-se més a prop de la justícia. També en diputats s'ha observat aquesta perspectiva "mixta" atenció-justícia.

Diputada: el reconeixement del valor econòmic del treball de cura i atenció en l'àmbit domèstic i familiar. (...) Mandats clars als futurs governs de Catalunya a l'hora d'establir les seves polítiques públiques (Parlament de Catalunya, 2005a, p. 44).

Diputat: que hi haurà unes polítiques de suport a les famílies i de combinació dels horaris laborals i familiars (Parlament de Catalunya, 2005a, p. 50).

Representem gràficament les diferents configuracions discursives analitzades amb un cert nivell de cristal·lització, i les relacions de predomini entre elles en el debat estatutari. Cada vèrtex del triangle es correspon amb un configuració discursiva, a on s'indica el grau de predomini o marginalitat de cada una (veure figura 2).

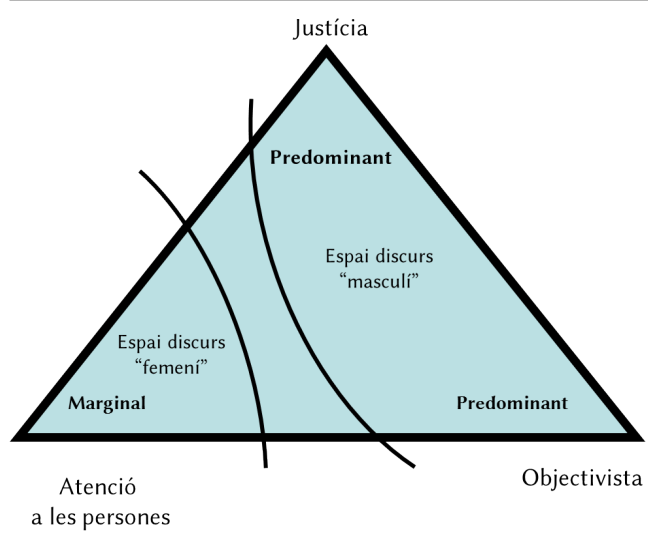

Figura 2. Configuracions discursives i espais de gènere

Conclusions: visió de conjunt sobre la presència de les dones

Pel que fa els estils discursius, constatem la influència del gènere en l'articulació d'estils discursius diferencials entre diputats i diputades. Hem observat que l'estil masculí és el predominant en els diferents moments de les intervencions, així com més influent a l'hora de orientar el discurs de diputats i diputades, atès que en ocasions aquestes veuen orientats els seus estils per elements pròpiament masculins. Respecte a les perspectives dels continguts, hem observat una presència desigual en els discursos, de les perspectives de justícia, objectivista i d'atenció a les persones. És destacable que la que s'ha mostrat més marginal és la d'atenció a les persones, que es correspon amb les posicions femenines. Les altres, s'han vist articulades per ambdós sexes, si bé amb alguns elements diferencials, com l'articulació "mixta" de les perspectives de justícia i atenció per part de les diputades en major mesura que els diputats, o bé en la utilització de fonts de legitimació i argumentació objectivista, més freqüent entre els

diputats, com a diferències més destacades. Val a dir que si bé és clar el condicionament del gènere en les actituds i discursos de les intervencions, com assenyalen diferents autors, és probable que aquests es vegin influenciats, al mateix temps, per elements associats a la ideologia dels partits o a aspectes contextuais del debat, que no han estat considerats en aquest treball. D'aquesta manera, aitals elements flexibilitzen, en conjunt, la correspondència entre sexe i gènere en les intervencions.

Per altra banda, considerant el còmput d'intervencions de diputats i diputades en el debat estatutari (23 intervencions de dones, 44 intervencions d'homes, corresponents a un 34,3% i 66,7% respectivament quan la composició del Parlament en aquest moment és de 31,8% de dones i 68,1% d'homes), més enllà del valor purament quantitatiu, podem formular una hipòtesi global respecte la presència dels discursos diferencials, tenint en compte les tesis de Drude Dahlerup (1988) sobre la "massa crítica" i de Manon Tremblay i Réjean Pelletier (2000) sobre l'extensió de valors feministes. Adaptades en aquest cas als estils i perspectives de gènere, cabria la formulació segons la qual la presència més o menys dominant dels estils o perspectives podria relacionar-se, en part, amb el factor quantitatiu, associat al nombre de diputats i diputades. De tal manera, podria afirmar-se que una major presència de diputades en el debat estatutari incrementaria la presència d'estils i perspectives associades a la posició femenina. I de validar-se aquesta hipòtesi globalment en l'activitat parlamentària, quedaria justificada la necessitat d'incrementar la presència de dones al Parlament, com a primer pas per a equilibrar les posicions masculina i femenina en la política institucional.

Referencias

- Aebischer, Verena (1985). *Les femmes et le langage*. Paris: PUF.
- Alonso, Luis Enrique (1998). *La mirada cualitativa en sociología*. Madrid: Fundamentos.
- Astellarra, Judith (1986). *Las mujeres podemos: otra visión política*. Barcelona: Icaria.
- Astin, Helen i Lenand, Carole (1991). *Women of influence, women of division*. St Francisco: Jossey-Bass.
- Bocchetti, Alessandra (1995). *Lo que quiere una mujer*. Madrid: Cátedra.
- Calvet, Jordi (1999). Les elites políticas del Parlamento de Cataluña. Un estudio sociológico y político de los diputados de la quinta legislatura. *Autonomies: Revista Catalana de Derecho Público*, 24, 235-264.
- Coller, Xavier (2000). *Estudio de casos*. Madrid: CIS.
- Coller, Xavier i Santana, Andrés (2009). La homogeneidad social de la elite política. Los parlamentarios de los PANE (1980-2005). *Papers, Revista de Sociologia*, 92,

- 29-50. Disponible a
<http://papers.uab.cat/article/view/v92-coller-santana/pdf-es>
- Coller, Xavier i Santana, Andrés (2011). *Do gender and party (still) matter fot politics? Conflict and consensus in political institutions. The case of the regional Parliaments of Spain (1980-2007)*. Working Papers, ASA 2011 Annual Meeting. Madrid. Disponible a
[http://portal.uam.es/portal/page/portal/UAM_ORGANIZATIVO/Departament os/CienciaPoliticaRelacionesInternacionales/publicaciones%20en %20red/working_papers/wp%20xavier%20coller.pdf](http://portal.uam.es/portal/page/portal/UAM_ORGANIZATIVO/Departament%20os/CienciaPoliticaRelacionesInternacionales/publicaciones%20en%20red/working_papers/wp%20xavier%20coller.pdf)
- Comas d'Argemir, Dolors (2006). *Dones, les altres polítiques*. Barcelona: Fundació Nous Horitzons.
- Conde, Fernando (2009). *Análisis sociológico del sistema de discursos*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.
- Connell, Raewyn i Messerschmidt, James (2005). Hegemonic Masculinity: Rethinking the Concept. *Gender Society*, 19, 829-859.
<http://dx.doi.org/10.1177/0891243205278639>
- Dahlerup, Drude (1988). From a Small to a Large Minority Women in Scandinavian Politics. *Scandinavian Political Studies*, 11(4), 275-298.
<http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-9477.1988.tb00372.x>
- Parlament de Catalunya (2005a). *Diari de Sessions del Parlament de Catalunya, VII Legislatura, sèrie P, núm. 52, 28 de setembre de 2005*. Consultat a
<http://www.parlament.cat/activitat/dspcp/07p052.pdf>
- Parlament de Catalunya (2005b). *Diari de Sessions del Parlament de Catalunya, VII Legislatura, sèrie P, núm. 53, 29 de setembre de 2005*. Consultat a
<http://www.parlament.cat/activitat/dspcp/07p053.pdf>
- Deleuze, Gilles (1967/2001). *Presentación de Sacher-Masoch. Lo frío y lo cruel*. Buenos Aires: Amorrortu.
- Delgado, Irene i Jerez, Miguel (2008). Mujer y política en España: un análisis comparado de la presencia femenina en las asambleas legislativas (1977-2008). *Revista Española de Ciencia Política*, 19, 41-78.
- Duch, Montserrat (2005). *Dones Publiques. Política i gènere a l'Espanya del segle XX*. Tarragona: Arola i Institut Català de les Dones i Centre d'Història Contemporània de Catalunya.
- García de León, María Antonia (1994). *Elites discriminadas: sobre el poder de las mujeres*. Barcelona: Anthropos.
- Genovese, Michael A. (1997). *Mujeres líderes en política*. Madrid: Narcea.
- Izquierdo, María Jesús (Coord.) (1998). *Aguantando el tipo. Desigualdad social y discriminación salarial*. Barcelona: Diputació de Barcelona.
- Izquierdo, María Jesús (2004). Del sexismo y la mercantilización del cuidado a su socialización: Hacia una política democrática del cuidado. A EMAKUNDE (Eds.), *Cuidar cuesta: costes y beneficios del cuidado* (pp. 119-154). Vitoria-Gasteiz: Autor. Disponible a
[http://www.emakunde.euskadi.net/contenidos/informacion/pub_jornadas/es emakunde/adjuntos/sare2003_es.pdf](http://www.emakunde.euskadi.net/contenidos/informacion/pub_jornadas/es_emakunde/adjuntos/sare2003_es.pdf)

- Izquierdo, María Jesús (2008). *Lo que cuesta ser hombre: costes y beneficios de la masculinidad*. A EMAKUNDE (Eds.), *Masculinidad y vida cotidiana* (pp. 17-50). Vitoria-Gasteiz: Autor. Disponible a http://www.emakunde.euskadi.net/contenidos/informacion/pub_jornadas/es_emakunde/adjuntos/sare2007_es.pdf
- Izquierdo, María Jesús; Barbeta, Marc; Cuchuu, Manuela i Darbellay, Aurélien (2010). *Diagnosi comparativa de la situació de dones i homes al Parlament de Catalunya i proposta d'acció*. Manuscrit Inèdit.
- Liswood, Laura (1995). *Woman World Leaders: Fifteen Great Politicians Tell their Stories*. London: Harper Collins.
- Lovenduski, Joni (1997). Representación política: dinámica de género y partidos. A Edurne Uriarte i Arantxa Elizondo (Coord.), *Mujeres en política: análisis y práctica* (pp. 114-129). Barcelona: Ariel.
- Lovenduski, Joni (2005). *Feminizing Politics*. Cambridge: Polity Press.
- Mackay, Fiona (2004). Gender and political representation in the UK: The state of the 'discipline'. *The British Journal of Politics and International Relations*, 6(1), 9-120. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-856X.2004.00129.x>
- Meyer, Michael i Wodak, Ruth (2003). *Métodos de análisis crítico del discurso*. Barcelona: Gedisa.
- Mosca, Gaetano (1896/1984). *La clase política*. Mexico: Fondo de Cultura Económica.
- Norris, Pippa (1997). La mujeres políticas: ¿un nuevo estilo de liderazgo? A Edurne Uriarte i Arantxa Elizondo (Coord.), *Mujeres en política: análisis y práctica* (pp. 76-92). Barcelona: Ariel.
- Pastor, Raquel (2002). El estilo político de la clase parlamentaria española: Propuesta metodológica para su estudio mediante análisis de contenido del Diario de Sesiones del Congreso de los Diputados (Comisiones). *Empiria. Revista de Metodología de Ciencias Sociales*, 5, 109-142. Disponible a <http://e-spacio.uned.es/fez/eserv.php?pid=bibliuned:Empiria-2002-176EC67F-4B9B-218B-D410-F219BE6DDC5B&dsID=Documento.pdf>
- Pastor, Raquel (2011). *Género, élites políticas y representación parlamentaria en España*. Valencia: Tirant lo Blanch.
- Phillips, Anne (1999). La política de la presencia: La reforma de la representación política. A Soledad García i Steven Lukes (Comps.), *Ciudadanía: justicia social, identidad y participación* (pp. 235-253). Madrid: Siglo XX.
- Putnam, Robert, E. (1976). *The Comparative Study of Political Elites*. New Jersey: Prentice-Hall.
- Squires, Judith (1999). *Gender in Political Theory*. Cambridge and Oxford: Polity Press.
- Tremblay, Manon i Pelletier, Réjean (2000). More feminists or more women? Descriptive and substantive representations of women in the 1997 Canadian Federal Elections. *International Political Science Review*, 21(4), 381-405. <http://dx.doi.org/10.1177/0192512100214004>

- Uriarte, Edurne i Elizondo, Arantxa (Coords.) (1997). *Mujeres en política: análisis y práctica*, Barcelona, Ariel.
- Uriarte, Edurne i Ruiz, Cristina (1999). Mujeres y Hombres en las élites políticas españolas: ¿diferencias o similitudes? *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, 88, 207-232. Disponible a http://www.reis.cis.es/REIS/PDF/REIS_088_09.pdf
- Valiente, Celia; Morales, Luis i Morales, Laura (2003). Mujeres en el Parlamento: un análisis de las desigualdades de género en el Congreso de los Diputados. *Revista de Estudios Políticos*, 121, 179-208. Disponible a <http://e-archivo.uc3m.es/handle/10016/4229>
- Van Dijk, Teun (Comp.) (2000). *El discurso como estructura y proceso*. Barcelona: Gedisa.
- Van Dijk, Teun i Rodrigo, Iván (1999). *Análisis del discurso social y político*. Quito: Abyayala.
- Verge, Tania (2008). *El biaix de gènere en l'accés als càrrecs polítics*. Barcelona: Fundació Nous Horitzons.
- Waerness, Kari (1987). Sobre la racionalidad del cuidado. A Saon Showstack (Ed.), *Las mujeres y el Estado* (pp. 241-272). Madrid: Vindicación Feminista.

Este texto está protegido por una licencia [Creative Commons 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

Usted es libre para Compartir —copiar y redistribuir el material en cualquier medio o formato— y Adaptar el documento —remezclar, transformar y crear a partir del material— para cualquier propósito, incluso comercialmente, siempre que cumpla la condición de:

Atribución: Usted debe reconocer el crédito de una obra de manera adecuada, proporcionar un enlace a la licencia, e indicar si se han realizado cambios. Puede hacerlo en cualquier forma razonable, pero no de forma tal que sugiera que tiene el apoyo del licenciante o lo recibe por el uso que hace.

[Resumen de licencia](#) - [Texto completo de la licencia](#)